

GRADSKO STANOVNIŠTVO SR HRVATSKE¹

Ivan Bertić

Nivo ili stupanj urbaniziranosti, mjereno postotnim udjelom gradskog u ukupnom stanovništvu, koji je iznosio 41,0% u SR Hrvatskoj 1971. godine, svrstava našu republiku u red najurbaniziranijih u Jugoslaviji i u svjetskim mjerilima među prelazna područja iz ruralnog ka urbanom društvu.

Međutim, prema udjelu poljoprivrednog stanovništva, koje je činilo 1971. godine 32,3% od ukupnog stanovništva, Hrvatska spada u red vrlo deagrarniziranih zemalja. Velika disproporcija između udjela nepoljoprivrednog (67,7%) i urbaniziranog (41,0%) stanovništva ukazuje na jako izraženo zaostajanje procesa deruralizacije za procesom deagrarnizacije (tab. 1.). Ta sociološka pojava prisutna je u gotovo svim zemljama svijeta, ali je jače naglašena u manje razvijenim krajevima gdje ne postoje povoljniji uvjeti da se deagrarnizirano stanovništvo istovremeno i deruralizira. Napuštanje zanimanja neposredno vezanih za poljoprivredu

Tab. 1. Udio gradskog i nepoljoprivrednog stanovništva SR Hrvatske 1953—1971. godine

godina	% grad. st.	% nepoljopr. stanovništvo
1961.	30,8	56,1
1971.	41,0	67,7
1953.	26,0	43,8

često ne znači i promjenu u načinu života, koja bi ujedno predstavljala strukturne promjene koje bi bile omogućile seoskim i mješovitim naseljima da postanu gradska. S druge strane, nesrazmjer između velikog pritiska stanovništva iz ruralnih krajeva u naše veće gradove i mogućnosti tih gradova da prihvate to stanovništvo, jedan je od glavnih razloga postojanja spomenutog relativno velikog raskoraka između stupnja deagrarnizacije i deruralizacije. Ove pojave u Jugoslaviji i Hrvatskoj naročito su naglašene, a ukazuju na mogućnost i vjerojatnost daljnjeg jakog pritiska stanovništva u naše gradove.

Praćenje tempa deagrarnizacije i urbanizacije u posljednja dva međupopisna razdoblja (tab. 2.) pokazuje da se javljaju nove pozitivne tendencije — porast prosječne godišnje stope urbanizacije i smanjenje pro-

¹ Članak je proširen i dopunjen izvod iz rada »Geografske osnove populacijske diferencije SR Hrvatske 1961—1971.«, koji je nagrađen povodom Praznika rada 1972. godine.

Tab. 2. Tempo urbanizacije i deagrarizacije stanovništva SR Hrvatske 1953—1971. godine

razdoblje	prosječna god. stopa u % ²	
	urbanizacije	deagrarizacije
1953—1961.	2,41	2,74
1961—1971.	3,31	2,64

sječne godišnje stope deagrarizacije rezultiralo je smanjenjem disproporcije između urbaniziranog i deagrariziranog stanovništva u Hrvatskoj. Tako je u 1961. godini stupanj deagrariziranosti bio za 1,82 puta veći od stupnja urbaniziranosti, a deset godina kasnije za 1,65 puta. Veliku ulogu u ovim promjenama imaju naselja koja su tek u posljednjih deset godina izmijenila svoj status prema uobičajenim statističkim kriterijima. U razdoblju 1953—1961. u naselja gradskog tipa prešlo je ukupno 18, a od 1961—1971. čak 33 naselja.

Praćenje procesa urbanizacije u Hrvatskoj od sredine 19. st. omogućava potpunije spoznaje suvremenih promjena i njihovu relativno ve-

Tab. 3. Kretanje gradskog stanovništva Hrvatske 1857—1971. godine

godina	ukupan broj stanovnika gradskih naselja	%
1857. ³	224 000	10,6
1910. ³	520 000	15,1
1953. ⁴	953 000	24,2
1961. ⁴	1 281 000	30,8
1971. ⁴	1 816 000	41,0

liku važnost. Porast gradskog stanovništva bio je slab sve do drugog svjetskog rata (tab. 3.). Od 1857. godine bilo je potrebno pola stoljeća da se broj gradskog stanovništva jedva udvostruči. Za novo udvostručenje bilo je potrebno slijedećih 50-ak godina. Međutim, nakon drugog svjetskog rata za treće udvostručenje broja stanovnika u gradovima trebalo je samo 20-ak godina.

U ranijim, predratnim razdobljima, kada u Hrvatskoj urbana mreža još nije poprimila današnji oblik i kada je bila obilježena nedostatkom

² Prosječna godišnja stopa urbanizacije i deagrarizacije dobivena je iz omjera postotni udio u drugom popisu X 100: postotni udio u prvom popisu X broja godina između dva popisa.

³ Naselja koja su prije teritorijalno-upravne podjele 1955. imala status grada, odnosno gradske općine — S. Žuljić, Porast gradskog stanovništva NR Hrvatske, Geografski glasnik XXII, Zagreb 1960.

⁴ Naselja koja zadovoljavaju kriterije jugoslavenske statističke službe za razgraničenje gradskih od ostalih naselja.

suvremene hierarhijske diferencijacije, nisu postojali povoljni uvjeti za značajniji udio gradskih naselja u ukupnom porastu broja stanovnika u republici (tab. 4.). Sva međupopisna razdoblja do prvog svjetskog rata

Tab. 4. Usporedba porasta ukupnog stanovništva i porasta gradskog stanovništva Hrvatske 1857—1971. godine

razdoblje	ukupni porast broja stanovnika	porast broja stanovnika u gradovima	udio porasta grad. u ukupnom porastu
1857—1910.	+ 1 240 000	+ 296 000	23,9%
1910—1948.	+ 320 000	+ 286 000	89,4%
1953—1961.	+ 236 000	+ 328 000	139,0%
1961—1971.	+ 266 000	+ 535 000	201,1%

karakterizira prevlast udjela seoskih naselja u porastu ukupnog stanovništva Hrvatske. Međutim, već tada opažaju se tendencije promjena odnosa u korist urbanih središta, tako da već između dva rata na gradska naselja otpada gotovo 90% ukupnog demografskog porasta u Hrvatskoj.

Nakon drugog svjetskog rata, već u razdoblju 1953—1961. godine porast stanovništva gradova nadmašuje čitavi porast stanovništva republike za 40%, a u posljednjih deset godina za preko 100%. To ukazuje da su gradska naselja ne samo definitivno postala glavni nosilac demografskog rasta u republici, nego čak i jedini, jer njihov porast ujedno nadoknađuje veliki i značajan ruralni eksodus u Hrvatskoj. Tako je u razdoblju 1961—1971. u sedam najvećih gradova (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek, Karlovac, Pula i Zadar) porast stanovništva iznosio 277 000 st. što je za 10 000 ili 3,7% više od porasta cjelokupnog stanovništva Hrvatske. Prema tome, ostalih 96 gradova zapravo je tek nadoknadiło gubitak stanovništva u izvangradskim područjima Hrvatske. Ove pojave su nove u našoj republici; tendencije pokazuju njihovu intenzifikaciju.

Porast gradskog stanovništva 1961—1971. i stupanj urbaniziranosti-regionalna diferencijacija. Stvaranje prostranih emigracijskih područja⁵ s jedne a imigracijsko privlačnih, gradskih naselja s druge strane, te postojanje nekoliko izrazito vodećih gradova na koje otpada cjelokupan porast stanovništva Hrvatske, dovelo je do snažno ispoljenih tendencija urbanizacije u posljednjih deset godina. Jaka koncentracija gradskog stanovništva (u gradovima s preko 20 000 st. — ukupno 15 — živi oko 3/4 gradskog stanovništva Hrvatske) i specifičan razmještaj velikih gradova uvjetuje jako regionalno diferenciranje u pogledu intenziteta i stupnja urbanizacije u republici. Analiza stanja utvrđenog popisima stanovništva 1961. i 1971. godine i međupopisnog procesa pokazuje znatne razlike između pojedinih mikroregionalnih cjelina i bitna odstupanja od republičkog prosjeka (tab. 5.).

⁵ Razgraničenje emigracijskih i imigracijskih područja u razdoblju 1961—1971. izvršeno je u izvornom radu.

Tab. 5. Gradsko stanovništvo SR Hrvatske po regijama 1961. i 1971. godine — udio u ukupnom stanovništvu i komponente porasta

regija ^a	broj gradova		% gradskog stanovništva		promjena odnosa	relat. porast grad. st. u %		
	1961.	1971.	1961.	1971.		ukupno	u gradovima od prije	transformacijom
Osječka	9	11	35,7	43,4	+ 7,7	36,0	31,6	4,4
Brodsko	7	8	19,2	26,0	+ 6,8	35,7	31,0	4,7
Zagrebačka	4	8	68,1	75,8	+ 7,7	37,7	33,0	4,7
Hrv. Zagorje	1	4	1,0	4,7	+ 3,7	366,8	28,0	338,8
Varaždinska	2	5	17,2	25,4	+ 8,2	55,9	27,6	28,3
Bjelovarska	6	7	13,5	19,0	+ 5,5	33,7	28,6	5,1
Sisačka	5	7	18,3	29,3	+ 11,0	63,5	47,9	15,6
Karlovačka	2	2	23,6	28,9	+ 5,3	17,6	17,6	—
Panonska i Peripanonska Hrvatska	36	52	30,6	40,0	+ 9,4	39,0	32,1	6,9
G. Kotar	3	5	13,6	30,3	+ 16,7	106,9	10,2	96,7
Lika	2	4	8,9	18,3	+ 9,4	85,1	23,2	61,9
Gorska Hrvatska	5	9	10,7	23,0	+ 12,3	95,9	16,8	79,1
Pulska	8	9	37,4	46,3	+ 8,9	22,5	19,4	3,1
Riječka	7	10	57,8	67,6	+ 10,0	33,8	28,3	5,5
Zadarska	4	8	17,9	28,0	+ 10,1	63,4	44,3	19,1
Splitska	8	12	34,3	47,7	+ 13,4	58,8	50,6	8,2
Dubrovačka	2	3	34,1	47,4	+ 13,3	49,0	32,6	16,4
Primorska Hrvatska	29	42	34,6	46,1	+ 11,6	45,0	36,4	8,6
SR Hrvatska	70	103	30,8	41,0	+ 10,2	41,8	33,2	8,6

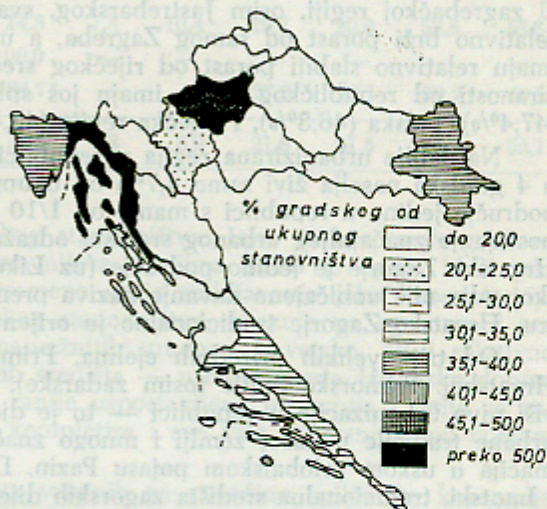
U razdoblju 1961—1971. godine broj gradova u Hrvatskoj povećao se sa 70 na 103, a udio gradskog stanovništva s 30,8 na 41,0%. Gradsko stanovništvo povećalo se za 535 000 ili 41,8%. Od toga porasta gotovo 4/5 odnosi se na povećanje u gradovima koji su kao urbana naselja vođeni već 1961. godine. Međutim, opća je karakteristika da upravo slabije urbanizirane regije imaju znatan porast gradskog stanovništva zahvaljujući transformaciji seoskih i mješovitih naselja u gradska. Tako u najslabije urbaniziranoj primorskoj regiji, Sjevernoj Dalmaciji, takve transformacije uvjetovale su porast gradskog stanovništva čak za 19%, u varaždinskoj regiji 28%, a u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom Zagorju ova komponenta višestruko je snažnija od porasta broja stanovnika u naseljima koja su već ranije imala gradski status.

Međutim, prva komponenta porasta broja urbanog stanovništva značajnija je za Hrvatsku u cjelini, jer na nju otpada 79,4% ukupnog povećanja, a odnosi se na sve važnije gradove, koji su nosioci ne samo

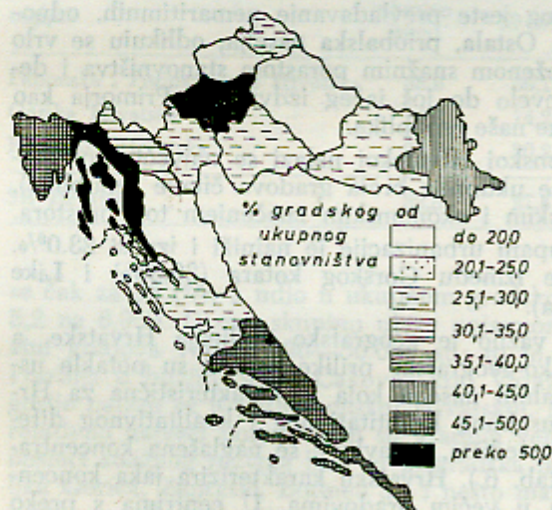
^a Za uvjetno izdvojene regije uzeti su nazivi prema glavnom gradskom središtu kako bi se izbjegli dugi nazivi koji se inače upotrebljavaju; npr. Karlovačko Pokuplje, Kordun i Zumberak.

urbanog razvoja, nego i cjelokupnog demografskog rasta u republici. Značaj druge komponente za Hrvatsku kao cjelinu ogleda se u sve većoj ulozi transformacije ruralnih naselja u urbanizaciji republike — ovaj proces poprima sve jači intenzitet i ima karakter šireg regionalnog značaja.

Sl. 1. Udio gradskog u ukupnom stanovništvu po regijama SR Hrvatske 1961. god.

Zagrebačka regija, sa 75,8% gradskog stanovništva od ukupnog, najurbaniziranija je u republici. U njoj živi 1/3 ukupnog gradskog stanovništva Hrvatske, a većina (93%) je koncentrirana u Zagrebu. Ostalih 7% gradskih žitelja živi u centrima koji svi imaju karakter prigradskih satelitskih naselja grada Zagreba.

Sl. 2. Udio gradskog u ukupnom stanovništvu po regijama SR Hrvatske 1971. god.

Riječka regija pokazuje sličnosti sa zagrebačkom. Ona je, uz prvu, jedina u Hrvatskoj s više od 50% gradskog stanovništva (67,6%), a većina (79%) je i ovdje koncentrirana u jednom velikom gradu — Rijeci. Ostali gradovi, ukupno devet, manji su i osim Opatije niti jedan nema više od 5 000 st. Bitna razlika između riječke i zagrebačke regije ogleda se u tempu porasta manjih, satelitskih gradova Rijeke odnosno Zagreba. U zagrebačkoj regiji, osim Jastrebarskog, sva gradska naselja pokazuju relativno brži porast od samog Zagreba, a u riječkoj regiji svi gradovi imaju relativno slabiji porast od riječkog središta. Veći stupanj urbaniziranosti od republičkog nivoa imaju još splitska (47,7%), dubrovačka (47,4%), pulska (46,3%), i osječka regija (43,4%).

Najslabije urbanizirana regija u republici je Hrvatsko Zagorje, gdje u 4 gradska naselja živi samo 4,7% od ukupnog stanovništva, te je ovo područje jedino u republici s manje od 1/10 gradskog stanovništva. Nepostojanje značajnijeg urbanog središta odražava se i u nazivu regije — Hrvatsko Zagorje je jedino područje (uz Liku i Gorski Kotar) u Hrvatskoj gdje nije uobičajeno davanje naziva prema vodećem gradskom centru. Hrvatsko Zagorje tradicionalno je orijentirano na Zagreb.

Od triju velikih prirodnih cjelina, Primorje je najurbaniziranije u Hrvatskoj. Primorske regije (osim zadarske), uz zagrebačku, imaju najviši nivo urbanizacije u republici — to je djelomično rezultat najdublje urbane tradicije u našoj zemlji i mnogo značajnih suvremenih transformacija u uskom priobalskom pojasu Pazin, Drniš, Benkovac, Knin, Sinj i Imotski, tradicionalna središta zagorskih dijelova našeg primorja, jedina su gradska naselja izvan tog pojasa. Unutrašnji položaj ogleda se i u njihovom slabijem porastu odnosno padu broja stanovnika (Imotski). Izuzetak predstavlja Knin, koji za svoj razvoj koristi izvanredni čvorišni geografski položaj na sutoku prometnih pravaca iz sjeverne i srednje Dalmacije prema središnjem dijelu Hrvatske. Prednosti maritimnog položaja ogledaju se i u razvoju naselja na otocima — najveće naselje na našim otocima, Blato na Korčuli, sve do danas nije se uspijelo razviti u gradsko naselje. Glavni razlog jeste prevladavanje nemaritimnih, odnosno poljoprivrednih funkcija. Ostala, priobalska naselja, odlikuju se vrlo jakim transformacijom obilježenu snažnim porastom stanovništva i deagrarizacijom, pa je i to dovelo do još jačeg izdvajanja Primorja kao najurbaniziranije velike cjeline naše republike.

U panonskoj i peripanonskoj Hrvatskoj nalazi se najveći broj gradova (52 ili više od polovine ukupnog broja gradova čitave republike), što je u skladu s demografskim i ekonomskim značenjem tog prostora.

U gorskoj Hrvatskoj stupanj urbanizacije je najniži i iznosi 23,0%. Međutim, znatne su razlike između Gorskog kotara (30,3%) i Like (18,3% gradskog stanovništva).

Regionalna raznolikost važno je geografsko obilježje Hrvatske, a specifične i složene historijsko-geografske prilike snažno su potakle uspostavljanje hierarhije centralnih naselja koja je karakteristična za Hrvatsku. Kao posljedica međusobnog kvantitativnog i kvalitativnog diferenciranja pojedinih urbanih središta, pojavljuje se naglašena koncentracija gradskog stanovništva (tab. 6.). Hrvatsku karakterizira jaka koncentracija urbanog stanovništva u većim gradovima. U centrima s preko 20 000 st. (ukupno 14) živjelo je 1961. godine 76,9%, a 1971. godine

Tab. 6. Koncentracija gradskog stanovništva SR Hrvatske prema veličinskim kategorijama 1961. i 1971. godine u %

regija	ispod 10 000		10—20 000		20—50 000		preko 50 000 st.	
	1961.	1971.	1961.	1971.	1961.	1971.	1961.	1971. g.
Panonska i Peripanonska Hrvatska	14,0	14,3	7,8	10,4	19,7	20,0	58,5	55,3
Gorska Hrvatska	100,0	100,0	—	—	—	—	—	—
Primorska Hrvatska	22,2	24,7	—	—	27,6	26,1	50,2	49,2
SR Hrvatska	17,9	19,5	5,2	6,9	21,8	21,5	55,1	52,1

(15 gradova) 73,6% gradskog stanovništva. Iako se broj ovih gradova uvećao za jedan, udio stanovništva u njima nešto je opao. Mali pad udjela (za —3,3%) i istovremeno dalje zadržavanje jake koncentracije od oko 3/4 ukupnog gradskog stanovništva, ukazuje na ogromnu i nesmanjenu ulogu nekoliko najvažnijih gradova Hrvatske, ali i relativno jačanje uloge manjih urbanih središta — urbana mreža Hrvatske dobiva nova kvalitativna obilježja; ranije uspostavljena hierarhija i dalje se zadržava, a urbana mreža se kompletira i sve više razgranjuje po cijelom republičkom teritoriju.

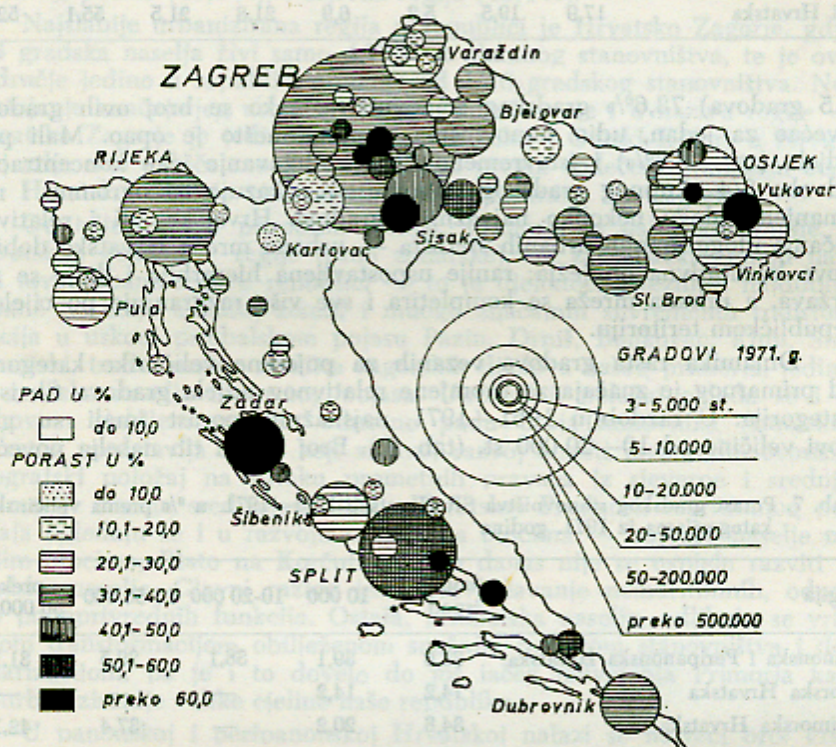
Dinamika rasta gradova vezanih za pojedine veličinske kategorije od primarnog je značaja za promjene relativnog udjela gradova tih istih kategorija. U razdoblju 1961—1971. najsnažniji porast imali su gradovi veličine od 10—20 000 st. (tab. 7.). Broj žitelja tih naselja povećao

Tab. 7. Porast gradskog stanovništva SR Hrvatske 1961—1971. u % prema veličinskim kategorijama iz 1971. godine

regija	ukupno ispod	10 000	10-20 000	20-50 000	preko 50 000 st.
Panonska i Peripanonska Hrvatska	32,6	39,1	38,1	29,5	31,1
Gorska Hrvatska	14,2	14,2	—	—	—
Primorska Hrvatska	34,8	20,2	—	37,4	42,1
SR Hrvatska	32,8	27,8	38,1	32,5	34,3

se čak za 38,1%, a udio u ukupnom gradskom stanovništvu republike sa 5,2 na 6,9%. U ovu skupinu ulaze uglavnom naselja u neposrednoj blizini gradova veličine 20—50 000 st.; to je Borovo u blizini Vukovara, Petrinja u blizini Siska, Čakovec kraj Varaždina. Sva naselja ove kategorije nalaze se u peripanonskoj Hrvatskoj. Međutim, u ovoj makroregiji relativno najveći porast imali su gradovi veličine do 10 000 st., a glavni nosioci snažnog razvoja bila su prigradska naselja Zagreba (Sesvete, Velika Gorica, Zaprešić, Botinec S.) i nešto manje naselja u okolici Osijeka (Višnjevac, B. Manastir, Belišće, Valpovo).

U Primorju skupina gradova veličine do 10 000 st. u cjelini je imala najslabiji porast (samo 20⁰/o), međutim, među pojedinim naseljima razlike su znatne; Makarska (porast za 84⁰/o), Omiš (63⁰/o), Metković (58⁰/o), Kaštel Lukšić (52⁰/o), Kaštel Stari (44⁰/o), Poreč (44⁰/o), Biograd (44⁰/o) i Ploče (43⁰/o) spadaju među najdinamičnije hrvatske gradove. S druge strane brojna gradska naselja Primorja ili su na granici stagniranja (Bakar, Benkovac, Calizana, Lovran, Korčula, M. Lošinj, Vodnjan), ili opadaju (Labin, Raša, Pag, Vela Luka, Imotski). S jedne strane tako veliki broj gradova koji se ubrajaju među najdinamičnije, a s druge strane prisutnost svih šest gradova u republici sa padom broja stanovnika, uka-

Sl. 3. Gradovi SR Hrvatske s preko 3 000 stanovnika prema veličini 1971. god. i porastu 1961—1971. god.

zuje na snažan proces polarizacije i diferencijacije među gradovima Primorja — utjecaj turističke privrede ovdje je neosporan i jedan od glavnih uzroka takvih kretanja. Jaki proces polarizacije među urbanim središtima Primorja potvrđuje i usporedba rasta velikih gradova peripanonskog i primorskog dijela Hrvatske. U Primorju skupina gradova s 20—50 000 st. imala je porast od 37,4⁰/o (u peripanonskoj Hrvatskoj 29,5⁰/o), a Split i Rijeka zajedno također su imali relativno veći porast (42,1⁰/o) od Zagreba i Osijeka (31,1⁰/o).

Urbana mreža Hrvatske i začeci metropolitanizacije. Druga polovica 19. st. u Hrvatskoj je obilježena prvim i vrlo slabim počecima industrijalizacije i formiranjem osnovne urbane mreže. Tek jači razvoj željezničkog saobraćaja omogućio je da se izdvoje naselja na povoljnijim prometno-geografskim lokacijama. U međuratnom periodu urbana mreža Hrvatske dobila je osobine koje su uglavnom i danas prisutne. Suvremenu urbanu mrežu u Hrvatskoj karakterizira izvanredna pravilnost; teško je naći u svijetu primjer tako geometrijski pravilnog prostornog razmještaja glavnog grada, te sekundarnih i tercijarnih urbanih žarišta kao što je to u prostoru hrvatske »potkove«. Relativno slabije prometne prilike u uvjetima suvremenog automobilskog prometa, međutim, još uvijek koče jači razvoj u pravcu homogenog jačanja urbane mreže. Ovaj nedostatak naročito je prisutan u prozimanju primorskog sa središnjim dijelom Hrvatske.

Osnovna, najlakše uočljiva karakteristika gradske mreže primorske, gorske i panonsko-peripanonske Hrvatske je izrazita urbana bipolarnost. Ovaj bipolaritet svoju najpotpuniju i najpravilniju potvrdu ima u primorskoj Hrvatskoj gdje su glavni i najveći centri, Split i Rijeka, podjednake veličine i vrše funkcije središta južnog, odnosno sjevernog Primorja u Hrvatskoj. Pula, Zadar, Sibenik i Dubrovnik u odnosu na dva vodeća središta sekundarni su centri i ujedno glavna naselja, regionalnih cjelina Primorja. Ovu osnovnu konturu urbane mreže nadopunjavaju gradovi tercijarnog značaja. Na otocima to su Mali Lošinj, Pag, Korčula i Vela Luka, međutim broj funkcionalnih središta jadranskog arhipelaga time nije iscrpljen. U priobalskom pojasu to su naselja u najvećoj mjeri uvjetovana razvojem turističke privrede (Umag, Poreč, Rovinj, Opatija, Crikvenica, Biograd, Makarska) odnosno s razvijenim i drugim funkcijama (Labin, Senj, Trogir, Omiš, Ploče, Metković). Kod svih središta zagorskih dijelova Primorja (Knin, Sinj, Imotski, Pazin), valoriziranje potencijalnih prometno-geografskih prilika pokazuje najjače efekte u međusobnom diferenciranju ovih naselja. Knin, koji je do sada najpotpunije uspio realizirati prednosti svog povoljnog geografskog položaja, naj snažnije se razvio, a i dalje pokazuje najbržu dinamiku porasta. Glavna središta srednjodalmatinske Zagore, Sinj i Imotski, također pokazuju uzročno-posljedičnu vezu između prometno-geografskog položaja i demografskog i gospodarskog razvoja. Prometno izolirani Imotski najviše zaostaje u razvoju glavnih središta unutrašnjih dijelova Primorja Hrvatske. Pazin, gradsko središte unutrašnje Istre, za sada se nalazi na granici stagniranja. Međutim, povezivanje Istre s Kvarnerom tunelom kroz Učku i paralelno s time kompletiranje suvremene radialne cestovne mreže prema zapadnoj obali Istre, sigurno će se odraziti u afirmaciji čvorišnog položaja Pazina u Istri i u pozitivnom razvoju ovog gradskog središta.

Dvojnost i veličinsku sličnost nalazimo i kod gorske Hrvatske. Dva glavna središta, Ogulin i Gospić, dijele funkciju urbanih žarišta Gorskog Kotara, odnosno Like.

I u panonskom i peripanonskom prostoru izrazito su se izdvojila dva središta — Zagreb i Osijek. Međutim, njihov odnos u smislu bipolariteta tek je uvjetni i ima drugačiju ulogu nego ranije spomenuti odnosi u ostale dvije velike prirodne cjeline u Hrvatskoj. Značenje i uloga Zagreba prelazi republičke okvire. Iako je prvenstveno glavno središte čita-

Tab. 8. Gradska naselja u SR Hrvatskoj — broj stanovnika i dinamika populacijskog kretanja 1961—1971. godine

grad	broj stanovnika	indeks 71/61.	grad	broj stanovnika	indeks 71/61.
1. Zagreb	566 224	131,4	53. Sinj	4 707	113,9
2. Split	152 905	153,5	54. Duga Resa	4 666	110,9
3. Rijeka	132 222	130,9	55. Ploče	4 662	142,7
4. Osijek	94 672	129,3	56. Crikvenica	4 593	126,1
5. Karlovac	47 543	118,3	57. Poreč	4 328	144,0
6. Pula	47 498	127,0	58. Mali Lošinj	4 278	110,2
7. Zadar	43 087	172,3	59. Vela Luka*	4 193	97,6
8. Slavonski Brod	38 705	134,5	60. Dugo Selo*	3 848	136,0
9. Sisak	38 458	144,3	61. Drniš	3 778	117,8
10. Varaždin	34 312	129,7	62. Jastrebarsko*	3 771	123,8
11. Dubrovnik	31 182	135,2	63. Nedelišće*	3 741	110,5
12. Vukovar	30 222	127,3	64. Višnjevac*	3 722	197,0
13. Šibenik	30 066	121,2	65. Vodnjan	3 636	100,4
14. Vinkovci	29 106	125,5	66. Omiš	3 528	162,5
15. Bjelovar	20 998	133,2	67. Biograd*	3 486	144,2
16. Slavonska Požega	18 184	137,2	68. Pazin	3 462	115,3
17. Koprivnica	16 483	139,2	69. Glina	3 419	141,7
18. Virovitica	16 378	116,0	70. Đurđenovac	3 399	103,5
19. Đakovo	15 987	132,4	71. Orahovica	3 392	111,8
20. Petrinja	12 155	165,0	72. Lički Osik*	3 292	128,9
21. Čakovec	11 773	122,1	73. Nuštar*	3 290	117,0
22. Nova Gradiška	11 580	125,5	74. Sračinec*	3 273	117,4
23. Borovo	11 301	196,3	75. Vodice*	3 257	113,4
24. Kutina	10 997	154,8	76. Pleternica*	3 210	136,8
25. Ogulin	9 923	108,9	77. Trnovec B.*	3 200	116,3
26. Sesvete	9 280	393,6	78. Umag	3 192	120,7
27. Opatija	8 995	112,8	79. Gračac*	3 144	111,1
28. Rovinj	8 871	124,0	80. Krapina	3 097	128,0
29. Zupanja	8 865	126,2	81. Bedekovčina*	3 083	112,9
30. Daruvar	8 464	131,7	82. Garešnica*	3 002	123,8
31. Križevci	8 356	125,8	83. Lovran	2 989	109,1
32. Gospić	8 046	118,9	84. Kaštel Stari*	2 899	143,8
33. Podrav. Slatina	8 030	129,0	85. Oroslavlje*	2 780	116,4
34. Velika Gorica*	8 007	151,9	86. N. Vinodolski	2 671	129,3
35. Samobor	7 773	134,9	87. Dugopolje*	2 665	102,9
36. Beli Manastir	7 467	148,0	88. Korčula	2 657	107,9
37. Knin	7 300	142,7	89. Kostajnica*	2 431	116,6
38. Metković	7 117	157,7	90. Imotski*	2 422	96,0
39. Makarska	6 700	184,4	91. Kraljevica*	2 376	121,8
40. Valpovo	6 630	123,1	92. Matulji*	2 344	124,2
41. Trogir	6 177	123,5	93. Zabok*	2 331	160,0
42. Pakrac	6 136	124,6	94. Pag*	2 296	94,7
43. Belišće	6 055	131,1	95. Kaštel Luk.*	2 242	152,2
44. Našice	5 780	133,0	96. Plaški*	2 222	122,8
45. Labin	5 684	90,7	97. Raša	2 211	74,9
46. Novska	5 118	133,1	98. Benkovac*	2 190	113,4
47. Zaprešić	4 992	150,8	99. Klis	2 176	85,9
48. Botinec S.	4 964	1 838,5	100. Bakar*	2 097	105,8
49. Senj	4 906	125,7	101. Ravna Gora	2 057	101,8
50. Ivanić-Grad*	4 877	145,0	102. Vrbovsko*	2 037	104,9
51. Delnice	4 839	104,2	103. Galijana*	2 030	103,7
52. Otočac	4 752	131,2			

* Naselja koja su postala gradska u razdoblju 1961—1971. godine.

ve republike i njenog centralnog dijela, njegova uloga potpunije se može sagledati tek u širim, jugoslavenskim okvirima.

Sjeverozapadna Hrvatska izraziti je primjer, osim deformacije u sjeverozapadnom sektoru zbog republičke granice, relativno pravilnog formiranja urbane mreže sa središtem i vodećom ulogom u Zagrebu. Već prije rata postepeno se oblikuje struktura s 3 sekundarna središta u JZ, SI i sjevernom sektoru sa specifičnim položajem sjeveroistočnog sektora na izotelnoj udaljenosti 50—70 km od težišta.⁷ U poslijeratnom razdoblju, u ovom području dolazi do suvremenih promjena koje pridonose novim kvalitetama urbanog razvoja tog dijela republike. Pod utjecajem velikog grada, oko Zagreba snažno se počinje formirati nova mreže sastavljena od tercijarnih gradskih središta, a udaljeniji Varaždin, Sisak i Karlovac okupljaju oko sebe manja satelitska naselja i time stvaraju konurbacije sa preko 50 000 st. u svakoj. Time ova tri sekundarna gradska naselja na svoj način pridonose stvaranju bitno nove urbane mreže, u kojoj je već sada moguće nazirati buduće karakteristike složenog metropolitanskog organizma. Zagrebačka manja prigradska naselja u ovom suvremenom procesu urbanizacije centrifugalnih karakteristika postepeno potpuno će se stopiti sa velikim gradom, a Varaždin, Sisak i Karlovac i dalje će zadržati osobine glavnih satelitskih gradova u odnosu na buduću zagrebačku metropolitansku regiju.

Zaključak. Upoređenje podataka o prirodnom priraštaju sa ukupnim kretanjem broja stanovnika Hrvatske po općinama⁸, ukazuje da je u mnogim područjima SR Hrvatske migracijska komponenta, a ne prirodna, određivala populacijska kretanja. Cesto i relativno visoki prirodni priraštaj nije bio dovoljan da spriječi ukupni pad broja stanovnika. Ova pojava upućuje na manja, uglavnom na gradove, ograničena područja s vrlo izraženom imigracijskom komponentom. Upravo gradska područja, zbog svoje privlačnosti i velike koncentracije središnjih funkcija, od najvećeg su značaja za suvremena populacijska kretanja u našoj republici. Dinamika porasta gradova ukazuje istovremeno na vjerojatne snažne socijalne strukturne promjene u kojima nam podaci iz posljednjeg popisa još nisu pristupni⁹.

Glavne karakteristike urbanizacije mogu se za razdoblje 1961—1971. prikazati u slijedećim crtama:

- 1) pojačana tendencija porasta apsolutnog broja gradskog stanovništva,
- 2) porast broja stanovništva u gotovo svim gradskim naseljima Hrvatske,
- 3) izrazito veći apsolutni iznos porasta gradskog stanovništva (+ 535 000) od porasta ukupnog stanovništva republike (+ 267 000) uvjetovao je snažan porast udjela gradskog u ukupnom stanovništvu,

⁷ Bilješke s predavanja iz kolegija Regionalna geografija Jugoslavije I na Geografskom Odljelu PMF u Zagrebu.

⁸ Prema razgraničenju izvršenom u izvornom radu, od ukupno 105 općina u Hrvatskoj, 78 je bilo emigracijskog tipa, odnosno emigracijska komponenta bila je brojnija od imigracijske, a prirodno kretanje je bilo negativno u samo 11 općina.

⁹ Izvorni rad napisan je početkom 1972. g., kada su bili pristupni samo podaci o broju stanovništva za naselja SR Hrvatske.

4) na ukupno povećanje broja gradskog stanovništva utjecala su dva osnovna faktora:

a) povećanje broja stanovništva u ranijim gradskim naseljima (ukupno sa 425 000 ili 79,4% ukupnog povećanja gradskog st.), i

b) jako smanjenje udjela poljoprivrednog stanovništva uvjetovalo je transformaciju nekih seoskih i mješovitih u gradska naselja,

5) uloga novostvorenih naselja gradskog tipa u ukupnom porastu urbanog stanovništva nije velika (samo 1/5 ukupnog povećanja), ali je od velike važnosti za promjenu strukture urbane mreže republike,

6) manji gradovi (10—20 000 st.) imali su relativno najveći porast broja stanovnika (+ 38,1%), što ukazuje na proces decentralizacije nekih gradskih funkcija i formiranje složenije gradske mreže u Hrvatskoj,

7) tendencija formiranja i jačanje prigradskih satelitskih naselja omogućuje racionalniju preraspodjelu stanovništva i funkcija u velikim gradovima. Ova prestrukturiranja na području grada Zagreba i okolice odražavaju začetke metropolitanizacije i suburbanizacije, pojave koje su nove za našu republiku i u kojima se ogleda ključno značenje zagrebačke regije.

Stvaranje velikih emigracijskih područja s jedne i jačanje gradskih središta s druge strane, daje naslutiti mogućnost daljnjeg procesa prostorne diferencijacije u smislu jačanja onih područja koja će uspješno koristiti prednosti svog prometno-geografskog položaja i društveno-ekonomskih funkcija.

Glavna je karakteristika procesa urbanizacije u posljednjem međupopisnom periodu zadržavanje jake tendencije useljavanja u gradove. Na osnovi poznatih podataka o udjelu poljoprivrednog stanovništva u 1971. godini, može se i u narednom periodu očekivati nastavak tendencija velikog pritiska deagrarniziranog stanovništva na gradove. S druge strane, veliko smanjenje udjela poljoprivrednog stanovništva osnova je za transformaciju seoskih i mješovitih naselja u gradska, te se mogu očekivati i nove promjene u formiranju gradske mreže i prostorne podjele funkcija.